

**ИВАН ВАЗОВ
ДАСКАЛИТЕ
СПОМЕНИ ИЗ
УЧЕНИЧЕСКИТЕ МИ ГОДИНИ**

chitanka.info

Мисълта ми се повръща далеко, далеко в миналото; тя лети из мъглявата и призрачна област на времена, мен забравени, потънали в океана на вечността. Въображението ми като един археолог при разкопки тършува, рови, дълбае в спомените на детинството и на юнашеството; то повече и повече се увлича в усилията си и намира в оная далечна за мен епоха неща мили, образи странни, затуряни в буренака на забравата, и с наслада се спира на тях и не иска да се раздели от тях.

Боже, при първото копване на мотиката му какъв рой от видения изскокнаха из гробището на умрелите работи!

И възкръсват сега в гълбините на паметта ми бледи образи и всичките са тъй мили и родни на сърцето ми! И душата ми в сладък копнеж иска да остане по-дълго време в оная ясен свят на детинските години, да се освежи в оная свят на невинност и радост, на простодушна вяра в доброто, тя, разбитата сега в разочарованията и бурите на живота, проядена от горчиви съмнения, изневерена от жизнения опит...

Не че оная години са били лишени и от мъки, и от горчивини. Имало ги е — те са другари човеку от люлката още, — но те сега са изличени, видят се само ясните страни на нещата и от далечината, от която гледаме оная доба, всичко в нея ни се вижда светло и радостно, тя стои вълшебна и лазурна, като далека планина в кръгозора: пропастите, траповете, зъберите се не видят и само хармоничните им линии се рисуват с възхитителна прелест на небето...

Но днес аз желая, плувнал в това тихо море от спомени, да се спра само на няколко образа, които там, из дълбочините на миналото ми, ме гледат ту ухилени, ту сурови, но еднакво мили на душата ми: образите на моите учители.

* * *

Първият, когото помня по-ясно, е даскал *Атанас* от Карлово.

Аз помня един висок човек, черноок, с бледно, кротко лице, облечен в черни шаячени френски дрехи, с фес и пръчка в ръката.

Но от това повече не знам за личността му. Нравът му, характерът му, духовният човек изчезват из паметта ми. Виждам само

високия човек с бледно, кротко лице, мисля, че беше хубаво, и нищо повече.

Той беше мой учител в основното училище (тогава наричано „взаимно“, дето баща ми ме заведе тържествено, пременен с нови алени катъри и черни басмени карвани, на седмата ми година (1857 г.).

Тогава първоначалното образование се даваше по алилодидактическата или макланкастерската метода. Помня как даскалът водеше пръста ми по пясъка на чина, за да чертае големи букви; как силно дъхаше сетрето му на тютюн, как блъскаше по чина пръчката си, за да спре безчинното шумене на децата или ги шибаше по дланта на ръцете за вироглавство.

Около тая личност възкръсва в спомените ми сложната и чудна обстановка на основното обучение, целият арсенал на ланкастерската мъдра метода: железните полукрузи до стените, „таблиците“, окачени по тях, по които велегласно сричахме напечатаните едри слокове и думи под ръководството на по-опитен ученик с изострена тояжка в ръка — „показалец“, въртящите се четвъртити дъсчици, забучени в началото на чиновете, чието движение водеше уроците по чина.

Имаше един сонм ученици, облечени във високите длъжности квестори и началници: „главни надзиратели“, „общи надзиратели“, бдящи за тишината от висотата на „седалището“ (един вид катедра), които оглашаваха училището с провлечени извикването: „Аврам Петков, невнимателен!“, „Чоно Иванов, непокорен!“, „Васил Димов, безчинен!“, имаше „дверници“. Около тия цербери при училищните врати постоянно се трупаха ученици със знаменателни пристисвания, показвайки, че имат безотлагателна нужда да излязат...

По стените висяха големи табли от мукава с мъдри назидателни надписи: *Бой се от бога, почитай царя; Всяко нещо на мястото си и всяка работа на времето си; Леността е майка на порока; Направи добро и хвърли го в морето* и други подобни афоризми. Пред седалището висяха на черни гайтани черни дъсчени табли с надписи: *неприлежателен, безчинен, ленив, непокорен, развратен* и пр. Тия табли имаха страшно значение, те бяха оръдия за морално наказание за ония, които се провиняваха в горните смъртни грехове. Подир трикратното предупреждаващо извикване на общия надзирател непоправимия ученик изкарваха отпреде пред седалището му и му окачваха на врата една от таблите, а понякога и по няколко според

естеството и броя на престъпленията му. Тъй с тия опозорителни емблеми на гърди той стоеше няколко часа, изправен или на колене пред учениците.

Запасът от наказателните мерки не се изчерпваше с това. По-важните грешници туряха в „тъмницата“, която се намираще под седалището. Тя беше тъмна, тясна, ниска которка, в която се влизаше лазешком; миришеше вътре на мухъл и на мишина и се населяваше от орди пльхове и мишки — ужас за запрените.

Освен биенето по ръцете имаше биене по задницата на престъпника, чушнат на някого. Най-жестоко беше „фалагата“: поваляха ученика двама здравенаци, дигаха му босите крака — всички ходехме тогава по Кнайповата метода, — сбираха ги и подлагаха ходилото им на учителската пръчка при раздирателните вопли на ученика.

Но най-голямото наказание, по-страшно от черните дъски, от тъмницата и от боя, беше едно друго — повече нравствено, отколкото физическо наказание, считано най-опозорително: намазваха лицето на ученика с мастило и го излагаха на безжалостните и злоради присмивки на децата — защото децата са животински жестоки в своята ангелска простота...

Подир това наказание идеше изпъждането.

Тая знаменита ланкастерска метода беше предвидяла и награди за добродетелта. В противоположност на черните табли имаше и червени табли, по-малки и с червени гайтани, с надписи: *похвален, прилежателен, благонравен, трудолюбив, примерен*. На щастливците, които се отличаваха с тия доблестни качества, окачваха им червените таблици на гърдите и с тях се занимаваха за завист на другарите им.

Добрите ученици награждаваха с „фули“ (вули), четвъртити късчета хартия с училищния печат на тях, на който имаше изобразен петел — емблема на пробуждането! Имаше напечатани с червена, жълта, черна багра. Червените бяха главни, първостепенни награди. Тия „фули“ бяха скъпоценни неща, защото ни служеха за откуп от наказанията. Сгрешилият ученик можеше да избяга черните дъски, боя по ръцете, тъмницата, даже фалагата срещу плащането толкова и толкова фули — учителят определяше числото им спроти степента на вината.

Имаше някои хитреци, които по незаконен път си набавяха тия спасителни хартийки: подкупуваха училищния слуга с торба орехи или с тютюн и той издебваше да грабне от учителската стая цели снопове фули; други ги добиваха чрез сродниците си, които имаха чест да бъдат близки приятели с даскал Атанаса. Мнозина ги добиваха чрез по-кавалерски начин: носеха му вкусен обяд от дома и той щедро им се отплащаше с червени петели.

Помня обаче, че ние пестяхме богатството си само за важни случаи и геройски подлагахме ръце под пръчката, пазейки билетите за по-черни часове. Дяволи бяхме!

Този даскал Атанас, туй непостижимо високо същество за нас, този Юпитер, въздаятел на мъчения и награди, един ден се изгуби от очите ни, напусна училището.

Свърших основното училище при други учители. Но или покъсото им учителствуване, или по своята незначителност те не оставиха никакви следи в душата ми. Една трайна диря остави там изпъкналата, самообразната личност на учителя в класното училище (тогава наричано „главно“), при когото минах от взаимното.

* * *

Той беше даскал *Юрдан* (Ненов) от Пазарджик.

Около четирийсетгодишен мъж, с характер пъргав, жив, припрян, надарен с голяма енергия. Той имаше дарба на словото, реч ясна, увлекателна, глас силен, който ставаше страшен в минути на гняв.

Несвършил никакво високо училище, с познания откъслечни, безсистемни, той заместваше липсата от учителска подготовка с добра воля и трудолюбие. При него Сопотското училище, тласнато нагло напред в уред и преобразования, дойде в процъфтяване. То привлече ученици от разни краища на България и пусна рояк учители.

Един любопитен случай, тогава нерядък при учителските нрави и съперничества, даде възможност на даскал Юрдана да се прочуе с ученост и да повдигне славата на училището.

По покана от карловския главен учител, даскал Димитра, руски възпитаник, той отива с учениците си от горните класове да

присъствува на карловските изпити. Там, не знам как, залавя пред захласнатото множество учена препирня с даскал Димитра върху въпроса: има ли у животните разум? Даскал Димитър доказвал, че има, понеже, „като посегнеш да хванеш една муха, тя бяга!“; даскал Юрдан поддържал, че има само нагон. Това прение, което наумява публичните наддумванета на старите атински мъдреци, застрастява и двата града и ги разделя на два враждебни стана, а от тях минува в стълбовете на цариградските вестници. Учените хора в Цариград отдават правото на даскал Юрдана. Подир тая присъда, която нанесла жесток удар на даскал Димитровото честолюбие, Карловското училище останало посрамено, учениците от по-предните фамилии го напуснали и минали в Сопот да слушат мъдростта на сопотския Аристотел.

(Аз съм бил тогава още доста малък, в първия клас, за да разбера добре тия работи, и ги разказвам както тях, така и останалите, които следват от него време, според както по-после ги бях научил.)

Но тържествуващият даскал Юрдан не задряма въз лаврите си. За да порази още повече въображенията със своята всестранна ученост, той даде по-голям салтанат на програмата си. Освен десетината общообразователни предмети, с гръцкия и турския език напанагон, той въведе в горните класове и руския и френския езици, които скришом учеше едновременно с учениците си; въведе турската история на сръбски език: „*Исторія турецкого царства*“; въведе пиитика, въведе астрономия, въведе етика, въведе метафизика! Това беше една оргия от наука, една програма, ослепяваща зора, един хаос от дрипи на знания, тъпкани в ученишките мозъци с харбия!

Геометрията предаваше на Трапето — един гол рът над Сопот, — дето учениците му изнасяха колове (жалони), компас на триъгълник и правеха геометрически измервания и „межевания“ пред погледите на смаяните от тая тайна и дълбока наука сопотненци.

Един ден на даскал Юрдан скимна да стане поет. Аз го помня как, седнал по турски на одърчето на училищния двор, в зеления си кожух, с чибук в лявата си ръка, с фес, потикнат назад, той важно и съсредоточено броеше на пръсти слоговете. Дълго време той работи над това поетическо произведение и когато свърши песента, измисли й и глас и ни научи да я пеем. Първото четиристишие и сега го помня:

*На насочена рътлина,
при изданките Балкана,
на цял век от четвъртина
храм Минерви се намира.*

Тия засукани с тъмен смисъл и славянски падежи стихове бяха едно славословие в чест на сопотското училище и по отражение на жреца, който служеше в тоя Минервин храм.

Имаше реформаторска жилка у даскал Юрдана. Понеже целият училищен двор бе обхванат от гробища, по негово настояване едната му половина се освободи от тях, за да има място за ученишките игри; гробовете се оградиха със стобор; направи се градина; донесоха се откън големи дървета и се насадиха там; съгради се още едно училищно здание в двора; купиха се глобуси-земният и небесният, - разни физически уреди, геометрически потреби и други учебни пособия. Образува се и скромна училищна библиотека — от руски книги и от сръбското списание *Гласник*. Епитропите го слушаха, а градът, богат тогава поради цветущата си промишленост с гайтани и басми, не се скъпеше за тия жертви.

Човек съобразителен, с ум и похвати практични, той знаеше гъделите на гражданите, галеше вкусовете, почиташе понятията на времето, не пренебрегваше и фокусите, за да се повдигне в очите на сопотенци. Той беше строг към дисциплината и извън школото — учениците си отиваха у дома благочинно, наредени из улицата на синджир, дълъг половин километър; внимаваше за редовното посещение църквата, псалтуваше в нея и държеше слова от амвона. На големи празници повеждаше ни по домовете на първенци и чорбаджии да им честитим с приличните на случая песни, съчинени от Якима Груев.

И славата на нова Атина растеше!

Но даскал Юрдан имаше един малък порок; ужасно биеше и падаше в необуздан гняв от най-малки погрешки на възпитаниците си.

Той стана особено сприхав през последната година, когато усети, че безпокойните гьопсенски атиняне му са се наситили и че положението му е разклатено. Той разнообразеше наказанията си, обаче: помня един ден за слаб урок осъди десетина ученика — в тях и

мене — на глад. След като не ни пушна за обяд, той забрави да ни пушне за вечеря. Стъмни се съвсем, а ние трябваше да ноцуваме гладни в школото. Мъката ни беше толкоз по-голяма, че тая нощ ставаше в града „донанма“ (илюминация) за някакъв празник на султана. Ние със завист гледахме от прозорците запалените долу на мегданя катраневе толуми, при които ставаше народното ликувание в чест на Абдул Меджида. Не смеейки без заповед да си идем, ние решихме да развеселим тъгата на затвора си, като изпълним в същото време верноподаническият си дълг към султана. Събрахме около петдесетина кандила от гробищата, запалихме ги и ги насладихме по чиновите и прозорците на взаимното училище и докато нашите другари пееха долу на мегданя султановия химн „Нешири нур Абдул Джихан“, съчинен от Яким Груев, ние заревахме „Поискал гордий Никифор“, съчинение на същия. Тази песен беше тогава един вид българска марсилеза, тя бе усвоила и гласа на френската — Чинтуловите бунтовни песни не бяха още излезли... Даскал Юрдан, който участвуваше в тържеството, като съгледа отдолу ярко осветленото училище, помислил, че е пожар, и търчешката дохожда и ни заваря посред лудорията ни, тъкмо когато с геройски кръвожадни маханета ние пеехме тия думи на цар Крума към войската си:

*Сечи, коли!
Отечество да се освободи!*

Като видя запалените в чест на султана гробни кандила, той ни изгледа свирепо, със застрашителен вид; но било че се съзна виноват в забравянето да ни отпусне или поне да предупреди обезпокоените ни домашни, било че се уплаши от числото ни, той надделя гнева си и ни каза само строго:

— Вие ще запалите училището! Пилейте се оттук!

Па се затече да изгаси запаления прозорец от едно кандило.

Ние победоносно продължихме марсилезата си и из улиците...

Даскал Юрдан учителствува седем години, срок, дълъг за онова време. Неговото учителствуване състави епоха в историята на сопотското училище.

Той сега доживява дълбока и тежка старост на скромна пенсия в родния си град.

* * *

През негово време учител по турски беше турчинът *Иланоолу* от Карлово.

Иланоолу беше от рода на ония полуевропейчени турци, под сетрето на които се криеше незачекнат азиатец. Той беше едър, с брада на ефенди, с изпулени дремливи очи, с тъпо, подпухнало лице, по което се четеше страст към ракията. Той носеше с философска небрежност кирливия фес на бръсната глава, френските си черни шаячени дрехи — охлузени, с оръфани крачоли прешироките панталони и подпетените си калеври на боси крака.

Всяка заран той идеше от Карлово да преподава с гърлест глас по шарената си книга, с крачоли и джубе есенно време, оплескани с кал от лапарите му, за което общината му плащаше едно нищожно възнаграждение. Тоя симпатичен проводник на турската премъдрост в сопотското училище притежаваше до изумителен начин способността да лъже. Той лъжеше без нужда, без цел, само за изкуството! По тая причина преиначаваха името: *Яланоолу* (лъжлив син), вместо *Иланнолу* (змейски син).

За дълго време още неговата раздърпана, небрежна носия, особено омразата му против копчетата, увековечаваше спомена му в града. Когато бащата се скарваше на сина си за неприличния му вид, казваше:

— Маскара, ходиш с разкопчани панталони като Иланоолу! Или:

— Оцапан си в крачолите с кал като Иланоолу. Еднаж беше му се случило едно приключение, неизразимо комично само по себе си, но което беше оставило в душата му най-сладостни трептения...

Една млада калугерица тръгнала сама по някоя бърза работа за Карлово. Кърът бил съвсем пуст; тя се бояла да не би да срещне някой турчин и се озъртала плахо, дано зърне пътник българин, да другарува с него. Кога слезнала в дълбокия дол на Сопотница, тя с радост съгледала там една друга пътница-калугерица, която гърбом се била

навела нещо. Младата калугерица бързо приближила наведената, тупнала я весело и каза:

— Ух, божке, добре, че те застигнах, заедно да пътуваме.

Но какво било смайването ѝ, когато пред нея се изправил във всичкото си величие Иланоолу.

Тя го взела погрешно за монахиня, като го гледала гърбом и наведен-той си изваждал един камък из калеврата.

Иланоолу бил сладко погъделичкан от тая свойщина на калугерката и ѝ отговорил, че и той усеща голяма радост да пътува другарски. Светата жена потънала в земята от срам, но покорила се на съдбата си и продължила пътя си до Карлово заедно с тоя необикновен кавалер за велико изумление на срещнатите българи.

Историйката дълго време весели Сопот, а най-много — младата бърлива монахиня, която я разказваше наляво и надясно.

На Иланоолу обаче остана в душата светъл спомен за едно романтично приключение.

В доверителните си беседи с близки приятели той раздухваше историйката до размери на една любовна приказка от „Хилядо и една нощ“.

Тоя достопамятен турчин прекрати посещенията си в сопотското главно училище, щом го напусна даскал Юрдан.

* * *

Назначиха главен учител даскал *Калиста* (Хамамджиев).

Стар, висок, с голямо бяло, благородно лице човек, от предньо сопотско семейство. Учител през младостта си, той после станал личен търговец в Цариград, но пропаднал до фалит по стечението на злополучни обстоятелства.

При всичко, че бяхме безгрижни юноши, ние със скръб забелязвахме как тежеше върху тоя достопочтен човек нещастното му корабкрушение в търговията. Не до учителствуване беше на тоя човек с разбита душа и поприще, с неизлечими рани, нанесени на неговата човешка чест и честолубие. Защото онова грубо време съвсем се различаваше от днешното по първобитните си понятия за честта. Тогава фалитът на един търговец беше смърт за тоя търговец, смърт

нравствена и обществена, бил фалитът злоумишлен, или не. Днес той е нещо маловажно и не отнема нито почтенството, нито е преграда, за да се стигне дори най-високото стъпало на обществената лестница... Но в тясната среда на своите еднограждани даскал Калист продължаваше да се радва на почет и симпатия, което не го правеше по-щастлив. Той страдаше, той беше все угрижен. Гледахме го как ходеше цели часове надлъж по дворската ограда с климнала глава, принуден да подхване на старо време изново учителското занятие, което изпълняваше добросъвестно, но без охота и без кураж... Той умря от апоплексия след няколко месеца.

* * *

Класното училище овдовя за неделя или две, доде дойде новият учител.

Ние с трепетно любопитство, даже с тревога очаквахме да видим новия си наставник. Какъв ще бъде? Декашен? Лош? Добър? Тия питанета занимаваха нашите млади умове.

Но един ден влезе в класната стая един непознат господин с голяма глава на къс врат, с дебела, набита снага, със сухо, изцедено чипо лице, облечен в богата руска шуба с широк бобров вратник.

Той ни се поклони, твърде побледнял от вълнение.

Това беше новият ни учител, даскал *Партений* (Белчев) от Троян.

Студен, неприлепен, дивичък, като същи руски семинарист (той беше свършил Киевската семинария), даскал Партений не ни направи внушително впечатление. Той ни се видя необичен, със сух характер, духовно чужденец нам, сякаш с него заедно нахлу в училището една вълна руски студ.

Седнал на катедрата с голямата си руска шуба, с тържествено замръзналия вид на немски професор по теософията, той ни четеше бързо с глух, треплив глас уроците от руските си учебници — най-напред всяка фраза по руски, после преведена на български — по един безжизнен и отегчителен начин. И като го гледахме тъй, ние жалехме за даскал Юрдана и мислено го гледахме как в зеления си кожух, ходейки назад-напред, ни разказваше урока живо, с понятна, увлекателна реч, която събираше всичките внимания.

Даскал Партений подир всеки урок влазяше в стаичката зад катедрата да пуши — той пушеше страстно тютюн, чийто дъх се разнасяше с дрехите му и напояваше въздуха, дето минеше.

Полека-лека той се свикна с дължността си, стъпи здраво на краката си, доби свобода и мекост в обноските, заинтересува учениците си чрез устен разказ и им запечели симпатията. Хвана даже да се появява добродушна усмивка по студеното му лице, което, дошло изпито и бледо от усилените экзаменни приготовления в Русия, а може би и от студенчески полуглад, доби здрав, румен цвят и взе бързо да пълнее и да се гои.

Даже хвана да ни бие!

И как биеше! Пръчката падаше въз месата като топор въз дървото. Загорецът дебнеше жив под мантията на семинарското възпитание. Той употребяваше възклицанията: „ну“ и „дурак!“ — думи, на които значението тогава не разбирахме.

Но това само в минути на гневни пламвания. Повечето време даскал Партений беше добър и ни правеше да забравяме свирепите му пориви... Обичаше да се отбива от урока и свойски и увлекателно ни разказваше сцени от студенческия си бит, за Русия и руските нрави, излагаше ни съдържанието на Шекспировите драми: *Цар Лир* и *Макбет*, на *Ромео и Юлия*. Въпреки загорските удари той беше поетическа природа: декламираше ни с чувство стихотворения от Державина, Ломоносова, Крилова, особено панславистките стихотворения на Хомякова:

*Высоко крылья ты расставил,
Славян полуночный орел,
Далеко гнездо ты поставил,
Глубоко в небо ты ушёл!*

Тогаво той се запалваше, махаше с ръка из въздуха с възторжен лик, със заискрели от възхновение черни очи.

Ние пръв път слушахме руски стихове. Тяхната музика омайваше слуха ми и сърцето ми. Дотогава аз бях само чел Славейковите песни, които знаех науст, но страстно обичах бунтовните и народните —

последните намирах в *Български книжици*. Но да се опитам да пиша и аз стихове, тая мисъл беше далеко сто хиляди морски мили от мене!

Той въведе и руския език, който предаваше систематически и умело; после френския по Олендорфовата метода, който никак не знаеше. Помня, че femme той изговаряше *фем*, така и ние я научихме... Въведе и риторика, и пиитика (пак!), и патология, понеже бяхме изчерпали вече всичките останали съкровища на науката!

Идеха често епитропите във време на преподаване. Даскал Партений в желанието си да им не дотегнат тия високи науки, а може би и да се не забъркат учениците, обръщаше думата на по-лесни предмети. По-често караше някой ученик да разкаже нещо из руската история за Петра Велики, за Суворова, за Наполеоновото поражение в Русия и за московския пожар. Той сам грабваше предмета от ученика и го развиваше красноречиво пред зяпналите в устата му настоятели. Или пък изкарваше ученик да покаже на картата колко е велика Русия и сам триумфално правеше с пръст един величествен кръг по картата, определяйки безкрайните предели на руската империя. И горд, тържествуващ, извърщаше очите си към възхитените гости и възклищаваше: „Ну?“ И епитропите винаги напущаха школото с лица светнали, които сякаш казваха:

— От тоя по-добър даскал — здраве!

Като даскал Юрдана и той на последно време особено освирепя. Гневеше се от малко, биеше за нищо, грубеше. Като се захванаха преговарянията за изпита, ние, учениците от четвъртия клас, най-горния, решихме да го помъчим по един много оригинален начин: наговорихме се да се покажем, че сме забравили всичко, що сме учили през годината, като се готвехме скришом за изпита.

Ние изиграхме добре ролята си. Изпитът приближи, а ние все не знаехме нищо. На въпросите си Партений получаваше само мълчание или нелепи отговори. Той дойде в полуда. Ние тайно се наслаждавахме от гледката на безсилната ярост, на страданията му, на отчаянието му. Той не знаеше как да си обясни това внезапно умствено затъпление на целия горен клас. Той ни повтаря пак уроците, мъмра, руга, плаши, би, моли — безполезно. Пропадането в изпита на най-горния клас, на най-развитите му ученици, го ужасяваше. В навечерието на критическия ден Партений от нервно напрежение и мъка падна болен. Тогава се смелихме. Съобщихме му чрез подидаскал Нача, че ние сме готови за

изпита. Горкият Партений оздравя веднага. Помня и сега щастливата му и блага усмивка, с която влезе в класа и ни каза:

— Ну, прекрасно, у вас има римски характер.

Той обаче не измени своя: той стана благ, доде минаха изпитите благополучно, но едно затаено чувство от мъст остана да тлее в душата му и то избухна по един нищожен повод през новата учебна година — пак защото показахме „римския характер“. Но за това — веднага.

* * *

Тогава учител по турски език ни беше взаимният учител даскал *Стефан* (Кушев) от Клисурса.

Той беше и псалт. Гласовит млад човек с добра, благодушна физиономия, с вечна усмивка на нея. Освен турски език, за който проявих ужасна бездарност, той ни предаваше пение и псалтикия. Но при всичките египетски мъки, които си давах, аз не можах да разбера тайнствените йероглифи на тая наука. Тая невъзприемчивост към византийската музика огорчаваше баща ми, петимен да ме види да пея херувикото в черкова по всичките правила на изкуството.

Аз обаче му давах едно удовлетворение: пеех *Достойно есть*, глас пети, соло, пред иконата на света Богородица и произвождах — нека се похваля — неподобен ефект със звънливия си висок тенор. Разчувствуваните баби се просълзяваха. Поп Станчо на излазяне при вратата, дете миросваше, ме благославяше и ми казваше:

— Кучешки сине, ти си цял ангел!

А лицето на баща ми? То грееше като ясно слънце от гордост и щастие, когато му честитяха чорбаджиите:

— Минчо, да ти е жив. Владика ще стане.

Всяка света неделя аз печелях нови лаври със сладкогласието си. Това ми коштуваше твърде скъпо: при моята срамливост аз не се усещах на небето ли съм, на земята ли съм, чувствавайки себе си изложен на толкова внимателни погледи. Аз се връщах при аналоите цял разтреперан...

Но сред тия музикални триумфи едно неприятно събитие огорчи душата ми и ми вдъхна отвращение към църковната музика.

Аз и неколцина още по-гласовити ученици от четвърти клас бяхме отличени със завидната чест да държим исо на херувикото на даскал Стефана. Исото състоеше в приглашане на псалта с едно проточено безконечно мучене: а-а-а-а! Един път почувствувахме отвращение към тая безславна роля и се заинатихме да не пригласяме на херувикото. Напразно даскал Стефан ни правеше знаменателни знакове с поглед и с ръка — херувикото му продължаваше да се разнася голо, сиротливо, шуто из тишината. Настана учудване в черквата, недоумение голямо се изобрази по лицата. Как, херувико без исо? Това бе нечута съблазън! Погледът на псалта гореше от гняв. Лицето му, обикновено червено, се обагри още повече от ярост. Даскал Партений пък, до него, в трон, побледня като стена. Но ние, навели очи надолу, немеехме упорито.

Сутринта учениците с удивление видяха в коритото на училищната чешма, че киснеха сноп дрянови пръчки. Присъствието на тия подозрителни неща произведе тайно безпокойство. Скоро назначението им стана явно.

Занадохождаха един по един епитропите, между тях и баща ми, също епитроп, и влязоха в учителската стая. Подир малко излязоха мрачни и намусени, заедно с даскал Партения, пребледнял — той пребледняваше, когато беше гневен. Всички влязоха във взаимното училище. Повикаха и нас, бунтовниците. Разбрахме веднага, че буря висеше над главите ни. Без да ни каже нещо, даскал Партений извика един снажен ученик, с мишци и сила на гладиатор, и му заповяда да чушне едного. Пръчките запрацяха по месата. Викове, писък, плач. После — втори, трети, четвърти и т.н. — минаха на гърба на гладиатора. Сред прасъка на дряновиците, от които отхвърчаха късове, и виковете на чушнатите бунтовници ехтеше гърлестият левски глас на стария епитроп хаджи Пенча:

— Да ви кажем вам един бунт, магарета!

Баща ми стоеше мълчалив, намусен, леден.

Тук разбрахме, че се плащаше и старият борч — за първия „римски характер“...

Остана небит само главният виновник, организаторът на страшния бунт.

Той си честитеше мълком това щастие, докато битите, превивайки се още от болки, хвърляха зловни погледи на него,

пощадения, възмутени от това несправедливо правосъдие. Но веднага се разбра, че и неговата присъда била подписана в учителската стая. Войводата беше наказан по следния начин: почерниха му лицето със сажди, додето заприлича на негър, па накараха учениците наред да минат край него и да му се присмиват. Учениците обаче без възхищение се ползуваха от това. По едно добро чувство на другарство и милост те минаваха, без да го поглеждат...

Но тоз последният извика отчаяно и падна в несвяст.

Изнесоха го да го свестяват при чешмата.

Такава печална сетнина има нашият пръв опит за възмущение против началството...

Моето припадане — защото негърът беше пишуцията — порази силно баща ми. У дома, като се видяхме, той беше благ. Казаха ми домашните, че той се върнал от училището с овлажнели очи...

Като да ми даде един вид удовлетворение, той се пристори, че не вижда вече, че аз престанах да държа исо при аналоите. И *Достойно е*сть, глас пети, престана да звънти пред иконата на света Богородица и да умилява до сълзи благочестивите души. Значи, аз победих. Като Франциска I подир боя при Павия имах право да извикам: „*Tout est perdu fors l'honneur*“.

И даскал Партений като че се срамуваше от дивашката жестокост на наказанието. При първия урок с околни думи изказа нещо като съжаление, подсладено с неговата блага, фамилиарна усмивка. Даже една вечер у дома, по заговезни, той се възползува от случая и се целува с мене за прошка и забрава на миналото...

Както видите, нито съм простил, нито съм забравил!...

.....
.....

Тези варварски изтезания, тези унижителни наказания, предизвикани от нищожни простъпки, не се обясняват само чрез кривото понятие за методата на възпитанието в оная епоха; в тях проглежда и вродената свирепост на едно робско племе, загрубяло под теглото на вековния ярем, затъпяло за човешки чувства и за милостта към слабия, понеже никога не ги е срещало към себе си у тираните. Грубите нрави и грубите понятия за възпитание бяха се съюзили, за да направят школото не свещен храм на облагородяваща наука, а място за инквизиция и мъчение, мисълта за които правеше да пребледнява

ученикът, като тръгваше заран за училището. Бащите и учителите бяха съгласни върху светостта на пръчката „растение, израсло из рая“. Бащата, който завождаше за пръв път сина си на училище, казваше тържествено на учителя:

— Даскале, месо ти го давам, кокали ми го върни: човек да го направиш!

И даскалът, често много добър човек, както беше той вечно насмехнат даскал Стефан и той възторжен ентузиаст и поет, даскал Партений, в пълно съзнание, че върши благо дело, зверствуваше над беззащитната си жертва, за да изкара из нея добър човек...

Нека не корим тия наставници, нека не бедим тия бащи, жестоки в слепотата си, свирепи в любовта си. Те не са криви, те са били синове на епохата си.

Нека пратим признателен поклон и на българското училище от него време: каквото и да беше, то има велика заслуга: пригответи бъдещето...

* * *

Като *подидаскал* беше тогава и даскал *Начо* (Трувчев) все из Клисуре.

Той не ми беше учител, но тъй постоянно го виждах, тъй беше неразделен от двамата горни — в училището, на разходка, на веселби, — щото не мога да го пропусна, като говоря за тях.

За него имам да кажа само едно: той беше хубавец. Белолик, черноок, румен, с изящни мустачета и с песнопойски глас. Беше също псалт в черквата. Клисуре тогава изнасяше псалтове за ближните градове, както Сопот — лук и чушки.

Любител на турските манета и на страстните погледи, законодател на модите, той беше героят на жените, които го бяха прославили чрез вплитане името му в една лека простонародна песен:

*Кой ти купи коланчето?
Купи ми го **даскал Начко**:
аз да нося, той да гледа...*

.....

Най-после даскал Партений се погрижи и за своето благополучие. Той се ожени за една напета мома, щерка на един първенец, както направи едновременно и даскал Стефан. Това сродяване донесе щастие на човека, нещастие на учителя. Партениевият дядо принадлежеше към една от враждуващите партии и противната партия, която държеше училищното настоятелство в разгара на борбата, за отмъщение на тъста извади зетя от служба посред година!

Партений Белчев се помина преди няколко години, като гимназиален учител в Пловдив, беден, претоварен със семейство.

Даскал Стефан загина още в Руско-турската война, обесен в Пловдив като въстаник.

Жив е още даскал Начо, в качество на суров, побелял нотариус в Пловдив. Де са ония черни мустачета? Де миналата възпята слава?

* * *

След уволнението на даскал Партения, при когото с пиитиката и патологията бях изчерпал всичките съкровища на човешкото знание, баща ми ме прати в Калофер да уча езика на Омира и Платона при главния учител даскал *Ботя*.

Аз имах двойната чест да бъда ученик негов и другар негов, бидейки назначен подидаскал в основното училище там.

Бащата на прочутия наш революционер-поет беше забележителна личност.

Висок, снажен, почти колос, какъвто беше и знаменитият му син, стар и грухнал вече, но бодър духом и с ведър ум, той внушаваше неволно уважение. Голямото му въздълго, кокалесто лице, грапаво от шарка, носеше строгия печат на тежък труженически живот и грижи. Рядко случайна усмивка озаряваше облака по тая сурова физиономия.

Аз и сега го гледам във въображението си, като ходи замислен из училищния двор с бавен и тежък ход, с бяло шаячево сако (един вид палто тогава) и широки панталони, които се махтареха на пусталите му крака. Виждам го и в часове на духовен подем, в тържествени дни,

когато пред хилядното множество държеше с младежки жар пламенни речи, с глас еквив, трепетен от възнение.

Макар стар и болнав, той служеше още — по любов към делото на народната просвета и от нужда: той се бе разсипал по изданието на преведената от него Венелинова „Българска история“, продал имотите си и пак останал дължен.

Даскал Ботьо, добър елинист, ми даваше уроци по някаква гръцка книга с исторически разкази, която превеждахме в библиотеката. После урока той беседваше с учителите.

Често приказваше за сина си Тинка — в Калофер тъй изговарят Христовците — с тъга, угрижен, че е излязъл от него нехранимайко, от когото никаква помощ не може да очаква на старини. За такъв считаха Христия и калоферци и окайваха баща му. Никой тогава не можеше да подозира с каква нагла слава той скитник е щял да озари скромното почетно име на стария калоферски учител.

Един ден дойде твърде кахърен и ни каза:

— Знаете ли? Нашия халосник го изпъдили из Одеската гимназия!

По очите му светнаха сълзи.

Фингов и Съйков се помъчиха да го утешат, казаха, че не ще да е вярно известието, макар да бяха убедени, че е вярно... Това беше на 1865 година.

Подир това никой не дръзваше да му загатне за сина му: с това се бутваше болното място в сърцето му и той страдаше.

На другата година — след мене — Христо се завърнал в Калофер, сиромаш, с дълга коса на руски студент и с революционни блянове в главата, които не криел. Главили го учител, но стоял такъв само два месеца: на празника на свети Кирил и Методий той държал пред народа слово за тяхната просветителна деятелност, па ненадейно се отбил от предмета си и като посочил богато натруфените и белосани калоферки там, извикал:

— Всеобща бедност и мрак! А я ги вижте тия как лъскат лицата им като калаисани сахани!

След тая дързост на устатия революционер той станал невъзможен в Калофер и баща му го изпратил за Влашко, за голямо облекчение на калоферските граждани и гражданки.

.....
.....
Даскал Ботьо не доживя до геройската смърт на сина си и заедно с целия народ да повтори с горда утеха на душата пророческите думи, с които се свършва неговото Прощаване:

*Умря сюрмахът за правда,
за правда и за свобода.*

* * *

Споменах по-горе Фингов и Съйков, двама от другарите, та да кажа две думи за тях.

Те не ми бяха учители или по-добре — бяха ми учители по одялването и опитомяването. Баща ми за това още ме прати там, за да мога да се *поотъркам* при по-събудените калоферци, да стана по-смел и по-общителен и да се отърва от непобедимата си дивота и свенливост. Но и в Калофер аз избягвах българите, не излизах цели дни и беседвах само с руси: тоест четях руски книги, затваряйки се в училищната богата библиотека, за голямо огорчение на Съйкова, който не можеше да ме изтегли навън да взема участие в разходките с весели младежи. И аз продължавах да дивея...

Фингов, възпитаник на московския университет, беше калоферец и класен учител. И като такъв той продължаваше да си остава руски студент от „шейсетте“ години. Имаше сърце отзивчиво, вдадливо на великодушни увлечения, ходеше небрежно, обичаше разпалените словопрения по отвлечени въпроси, придружавани със силни ръкомаханета.

Не знаех човек по-жив, по-бърз, по-припрян. Той предаваше историята със страшно навъсен поглед и викаше яката като протогер, та цялото училищно здание трещеше и минавачите по улицата можеха да схванат уломки от урока му; мнозина се отбиваха в училищния двор, мислейки, че ставаше някаква караница между учителите. Въпреки това той рядко биеше: в калоферското училище аз заварих по-человеколюбиви отношения.

* * *

Павле Съйков, пригответелен учител и псалт, излязъл из академията на даскал Юрдана, от първия *випуск*, по хладност, въздържаност на характера и по флегма беше свършена протиповоложност на горния.

Къс човек, той носеше дълго палто и дълга пръчка, верен на преданията на сопотското училище. Освен псалт той бе и стихотворец. Пишеше гладки стихове и ги четеше с тих, напевен глас. Аз ги слушах с голямо наслаждение. Ние живеехме с него в учителската стая, на долния кат. Често нощя в просъница аз отварях очи и го виждах, станал на леглото и по бели гащи, при свещ, че скрибуца с перото по една хартия, положена на коленете му, сегиз-тогиз броейки на пръсти нещо с тайнствен вид. Ние тогава трябва да сме наумявали сцената на *Борис Годунов*, когато постриженикът Гриша Отрепьев съзерцава от леглото със страхопочитание отца Пимена, пишуц летописа си...

* * *

След година и половина минах в Пловдив.

Пловдивската шестокласна гимназия по уред и плодотворна дейност беше най-прочутото учебно заведение в България. Тя беше тогава буйно огнище на просвета, разсадник на наука, духовна фабрика за учители и апостоли на народното свестяване. Покрай нея Пловдив стана първият културен център на България. Цариград беше главният й мозък, Пловдив беше малкият и пулсът на цяла Тракия.

Директор на това училище беше славният *Яким Груев*.

Това име имаше тогава силно обаяние. Познавах Груева само по това обаяние, по побългарената *Сирота Цветана*, която четях с наслада, и по училищните му песни, които пеехме в Сопот по изпитите. Груев минаваше за върховен познавач на литературния турски език и на арабския и персийския, които са главните елементи в него. Това го беше високо подигнало в очите на властите. По изпит в присъствие на мютесарифина и други турски големци той държеше турска реч на висок слог. Той даже беше автор на няколко турски

песни, словословия на султана, които се пееха по училищата. Често беше викан в конака на мютесарифа, да обяснява тъмния смисъл на някои послания от Високата порта, даже да написва такива до нея. Влиянието му покрай това беше силно и турците при среща му отдаваха почитателно темена.

Аз пръв път видях знаменития учител, когато баща ми ме доведе в кабинета му в гимназията. Видях един къс човек с тъмно, строго лице и остър взор, с черна турска брада. На стола му стояха книжки от *Revue des deux mondes*. Той беше късоглед и ме изгледа с примижаване, и стори ми се — надменно, пренебрежително; но после разбрах, че това беше обикновеният му начин на гледане по-долните от него. Изпитвах в присъствието му чувство на страхопочитание и силно се смутих. Той ме разпита какво съм учил.

Когато му изредих дългата върволица от високи и дълбоки науки, които съм погълнал в сопотското училище, той се хвана за брадата зачуден, като че искаше да каже на баща ми:

— Е, че тогава защо го водите? Той може да бъде мой професор!

После ме изгледа дълго, примижал, па каза:

— Вие ще постъпите в четвъртия клас.

Това решение ме обиди. Кога излязохме навън, аз изказах на баща си възмущението си. Той ми отговори студено:

— Ти си учил всичко там, ама, види се, не както трябва... Даскал Яким разбира по-добре от тебе де трябва да бъдеш, не бъди многознаен... Па тука първото нещо за мене е да се изтъщиш на гръцки и да се научиш на турски, че едно тескере не можеш да прочетеш още: даскал и поп няма да ставаш, а търговец като баща си.

Груев предаваше на по-горните класове турски език по турския превод на *Телемаха*, а на долните — по *Рисаале Ахляк*, нравоучителна турска книжка. Класната стая кънтеше от високия му ясен глас, когато произнасяше напевно тържествено-витирватите и образни арабски фрази, които напояваха слуха със странната мелодия на музиката си. Той сам очевидно изпитваше наслаждение, вникнал в съкровените тайни на богатата азиатска реч.

Груев беше превъзходен преподавател и по българските предмети. Той се изразяваше ясно, точно, логично и малко сухо. Никога не повтаряше и не се запъваше. Той умееше да държи

напрегнато вниманието, както и да пази достойнство, даже известна тежкост, в обноските си, избягвайки всяка свойщина с учениците.

Макар в четвъртия клас, аз обичах да му слушам уроците и в погорните. Особено по всеобщата история. В тоя предмет аз бях влюбен и бях много чел по него. Еднаж той зададе въпрос на шестия клас:

— С кой мир се свърши Трийсетгодишната война?

Пита мнозина шестокласници, чака дълго време да отговори някой, но всички мълчаха. А мене отговорът беше в устата! Аз търпях, търпях, па най-после се не удържах, въпреки всичките усилия на волята си, и като се повдигнах, казах:

— С Вестфалския мир!

Па сам се смутих от тая си дързост и неуместна намеса.

Всички се извърнаха към мене с учудени лица. Груев издигна очи, изгледа ме полузажумял и каза:

— Да.

От тоя ден славата ми на непостижим авторитет по история порасте и гръмна из гимназията. Мнозина ученици от горните класове пожелаха да се запознаят с мене. Тогава се запознах и с Константина Стоилов, шестокласник, най-добрия ученик в гимназията, който обикновено се държеше тежичко и избягваше общение с ученици от по-долните класове.

По-после Груев при всяко подобно умълчаване на пети и шести клас търсеше ме с очи по задните чинове и ми извикваше:

— Ти, сопотлият, кажи!

Той все „сопотлия“ ми викаше, било че ми не запомняше името, било че нехаеше да го произнесе.

И аз с отговорите си поддържах спечелената репутация.

Аз я имах обаче твърде лоша по математиката и по турския език: не можех нито една по-мъчна дробна задача да реша, нито един турски ред да прочета свястно.

Груев махна с ръка на мене и вече ме не извикваше по тия предмети.

Но затова пък учех с любов френския език.

* * *

Този език ми преподаваше учител *Зафиров*, както и гръцкия.

Той беше вече на години човек, със сухо, набърчено, студено лице, добросъвестен учител, но лишен от дарба на словото: той говореше бързо, неясно и спънато.

Тоя сериозен, почти мрачен човек, беше автор — кой би повярвал? — на една еротическа песнопойка: Гъсля. Тия любовни песни, подражание на гръцки, аз ги научих наизуст още като юноша заедно със Славейковите лирически песни от същото естество. Чудно е как в онова време на робство любовната и анакреонтическа поезия цъфтеше; тя се гълтеше от стари и млади, от деца и моми. Бунтовните песни не бяха още изместили из обръщение тая блудкаво-сантиментална поезия:

*Ой, Ладо, Ладо,
момиче младо,
няма като тебе
друга хубавица...*

въртяха ми се винаги в ума, с една безочлива упоритост тия стихове на Зафирова, когато гледах, че бъбли със спарушените си сухи устни и се питах, истина ли тоя строг, с великопостно лице човек, със суров и плах поглед, е могъл да бъде съчинител на тия лекомислени любовни каканижения?

Френския език той преподаваше сухо. По него аз сам си бях учител, като преведох с помощта на речника целия „*Télémaque*“. Но по гръцки Зафиров преподаваше с усърдие, с явна любов. Възпитаник, мисля, атински, той с наслаждение се спущаше в неизбродния лабиринт на елинските глаголи, разкриваше ни тайните на елинското красноречие, обладавайки до съвършенство гръцкия изговор на титата и делтата.

Парцали от езика на Тукидида и Сократа и днес остават в ума ми и ми служат да учудвам някои почтени гърци с елинската си ученост, без да мога да си купя маслини в една гръцка бакалница във Варна...

* * *

Френския език заучих с успех само при *Богдана Горанов* от Карлово, завърнал се из Хайделберг, който взе тоя предмет от Зафирова. Богдан Горанов беше тогава момък „интересантен“. При мургаво, приятно, с резки черти лице и жив младежки поглед, той съединяваше изящество в носията и обноските; от него вееше европейщина и светскост.

Той се улучи и с поетическа природа. С какво увлечение ни четеше Ламартиновите *Méditation* и песните на Беранже, ходейки бързо назад-напред из класа, със светнал поглед, с паднали кичури от черна коса по челото! В захласа си той забравяше тогава нас и четеше за собствено удоволствие. После се сетеше и захванеше да превежда. Само че не бе свикнат с българския език, та намираше несполучливи думи. Така: *humanité* — човечество, човеколюбие, човещина — той превеждаше *човешкост*, и *grandeur* — *големлик!*... Това не беше, разумява се, *un cas pendable*, както казва Раблè — за мене беше важно френският език. Тук чрез Горанова пръв път бях запленил от френската поезия, по-добре — от музикалността на френската реч. Уви, не беше даскал Партений, който можеше да ми открие това нещо!... Аз се опивах от тия звукове, силни, звънливи, които се кръстосваха, сливаха, съчетаваха хармонiously, образувайки музикален ехтеж като клапите на пиано, пеещи някой вихрен Вагнеров мотив.

Беранже и Ламартин бяха първите френски поети, които разбрах и обикнах. За изпита Горанов ми даде да науча Беранжеровата хубава песен: *La Sainte Héléne*. Безброй пъти съм си повтарял този поетически къс, упоителен за слуха и за душата на мъжествената звучност и образи от величава, мрачна фантазия:

*Sur un volcan dont la bouche enflammée
jette sa lave á la mer, qui l'étreint,
parmi des flots de cendres et de fumée
descend un ange, et le volcan s'était.
Un noir démon s'élanche du cratère:
— Que me veux tu, toi, resté pur et beau?
l'ange répond: — Que ce roc solitaire,
dieu l'a dit, devienne un tombeau.*

Годините са изличили из ума ми останалите куплети, без да изличат впечатлението от мощния устрем и фантазия, що одухотворяват песента.

Тогава именно захванах да се опитвам в стихотворството и първият ми труд беше преводът на Беранжеровата песен: „La mège aveugle“. Разумява се, стиховете ми нямаха ни просодия, ни мярка на звучност, ни ритми, понеже за такива считах думите само с еднакви букви на края: от тайните на даскал Партениевата пиитика нищо не бях разбрал!...

* * *

Последният ми учител само по турски език беше *Ковачев* (Никола) от Сопот.

Той ми стана случайно учител поради едно нещастно обстоятелство, което ме изобличи в позорно невежество по тоя език.

Току-що се бях прибрал в Сопот през 1868 година, баща ми подаде една турска телеграма от пет думи, за да му я превода, убеден, че съм дошъл от Пловдив по-учен от Иланоолу. Но какво беше смайването му, когато видя, че аз не бях в състояние нито да я прочета? Той ми каза тъжно:

— Ти си лапал мъглата в Пловдив, синко! Тоя телеграф е от Ковачева, когото сме викали от Ловеч за даскал тука и който обажда, че иде. Ти ще учиш при него турски!

И ето ме — пак станах ученик. С Никола Ковачев аз бях на равна нога и другарувах с него по разходки и „гуляи“-тая руска реч беше въведена в Сопот още от даскал Партения, — понеже бях вече мъж с поболи мустаци и с достойнство.

Момък пълен, белолик и хубав, с руса брадичка и насмешливи умни очи, твърде духовит, начетен и с всестранно развит ум, Ковачев беше още чудак и шегобиец, любител на виното, на песните и на лудориите. Произхождението му и обичливият му характер правеха да му се прощават от съгражданите му тия невинни слабости. Без да бъде свободолобец, той беше волномислещ философ, враг на приличията и на обществените условности. Често през девет къщя се чуваше

донесената из Ловеч любовна песен, която пееше в тяхната градина на моравата във весела дружина, при звънтящи чаши руйно вино:

*Де си, гълъб, де?
Кой те облак скри?
Ревност ме яде,
ще ме умори.*

По едно време гражданите взеха да се въсят за тия разпуснати обноски. Но Ковачев, верен на своите философски възрения за достойнството на човека и глупостта на предразсъдките и че той е учител само в училището, нехаеше и продължаваше да светува под благодатното родно небе. Те търпяха волномислието му, като ценяха прекрасното му знаене турския език и сладкопойното му псалтуване в черква, което не му пречеше да бъде явен безбожник отвън нея и да си пече пастърма в задните стаи на кръчмите през велики пости, четейки над мангала Ренана...

Един ден той се завърна от една кърска веселба и мина през улиците, воден от цигански тъпани и зурли, за да заяви своята равноправност с другите граждани. Тогава те съвсем се навъсиха и го прежалиха: той биде уволнен.

Естествено, че при тоя добродушен сибарит, който тъй ревностно преподаваше жизнерадостната Анакреонтова наука, аз, постоянен негов другар, още по-малко учех турски език... Той обаче беше превъзходен наставник в самото училище, надарен с жива сладкодумна реч и с обич към делото си, работейки впрочем и той усърдно с райската пръчка...

Ковачев се помина по-после учител в Ловеч.

* * *

Той беше последният от учителите ми. Много малко успях да разправа за тях от онова, което сега се буди в паметта ми. Но аз се прострях и тъй дълго — аз ще съм казал всичко добро за тях, като

кажа, че си ги спомням с жива симпатия и с дълбока признателност в душата — всички честни работници за народната просвета, заслужили ней по силите си, по уменията и по темперамента си. Всичките са хвърлили с живото си слово един сноп лъчи в съзнанието ми, една кривачка благородни семена във възприемчивата и прясна почва на душата ми, обогатили са сърцето ми с едно добро чувство. Сполай им?

София, февруари 1901

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.